

SADIK MEHMETI: SHKOLLAT DHE ARSIMI NË KOSOVË 1830-1912, Instituti Albanologjik, Prishtinë: 2019, 422 f.

Kolanës së studimeve albanologjike të periudhës së Rilindjes Kombëtare Shqiptare më së fundi iu shtua edhe një libër i domosdoshëm nga historiani dr. Sadik Mehmeti me titull *Shkollat dhe arsimit në Kosovë 1830-1912*, botuar nga Instituti Albanologjik i Prishtinës në vitin 2019. Studimi rrok në vetvete një fazë tepër të rëndësishme historike. Ai fillon me periudhën e Tanzimatit (1839) kur institucionet arsimore në Europë dhe në Perandorinë Osmane bëhen pjesë e agjendës politike, e qeverive dhe strategjive për edukimin e qytetarit të kohës me ndjenjën e përkatësisë shtetërore, etnike dhe fetare. Në këtë kuadër nuk mund të bënin përjashtim as institucionet arsimore në Kosovë, e cila në këtë periudhë ishte pjesë e shtetit osman.

Autori merr në shqyrtim një proces të ndërlikuar për shkak se, siç e thekson me të drejtë në hyrjen e këtij studimi, shkollat në fjalë nuk i përkisnin një sistemi të unifikuar, i kategorizuar sipas niveleve të caktuara, me nxënës dhe mësues të së njëjtës etnie, por me institucione që ishin hapur dhe financoheshin nga shtete të ndryshme, për qëllime objektive dhe subjektive, me mësues dhe nxënës shqiptarë e të huaj, që jetonin në territorin e Kosovës.

Në aspektin religjioz institucionet arsimore kategorizohen në tre kategori: në shkolla për myslimanët, për katolikët dhe për ortodoksët. Kjo ndarje reflekton përbërjen etnike të popullsisë. Ndërsa shtetet kryesore që ishin direkt të interesuara për hapjen, funksionimin dhe financimin e tyre ishin Perandoria Osmane, Austro-Hungaria dhe Serbia. Në këtë këndvështrim rivaliteti që ato do të zhvillojnë me njëra-tjetrën në fushën politike do të gjejë mishërim edhe në fushën arsimore. Kjo do të vërehet pothuajse gjatë gjithë shek.XIX deri në vitin 1912, kur trojet shqiptare do të shkëputen dhunshëm nga trugu i tyre etnik dhe Perandoria Osmane. Në tekstet dhe programet mësimore të institucioneve arsimore në Kosovë politika indoktrinuese e shteteve respektive konstatohet lehtësisht.

Autori është treguar objektiv kur si kriter themelor për studimin e institucioneve arsimore ka pasur kontekstin historik kur ato kanë zhvilluar veprimtarinë e tyre. Ai nuk ka rënë në grackën e disa studiuesve të tjerë, të cilët i klasifikojnë ato në bazë të gjuhës me të cilën këto shkolla kanë realizuar lëndët mësimore.

Nuk duhet harruar se në këto institucione është farkëtuar elita politike, patriotike dhe intelektuale e periudhës së Rilindjes. Veprat themelore të lingvistikës, letërsisë së alahmiadës, jurisprudencës islame dhe fushave të tjera të dijes janë shkruar nga mësues dhe nxënës të këtyre shkollave. Falë këtij kontributi u ruajt identiteti kombëtar dhe fetar, u ngjiz dhe mori flakë vetëdija

kombëtare përballë presionit asimilues të nacionalizmit dhe shovinizmit të shteteve ballkanike. Prandaj vlera e informacionit që autori sjell në këtë studim nuk i përket vetëm disiplinës së historisë, por disa disiplinave të ndryshme shkencore.

Me të drejtë ai i shikon objektet e kultit (xhamitë dhe teqetë), jo vetëm si vatra të edukimit fetar, por si epiqendra të zhvillimit të gjithanshëm të popullit shqiptar. Nuk ishte rastësi që pranë tyre ndodheshin institucione arsimore nga niveli më i ulët siç ishin mektepet deri tek niveli më i lartë si medresetë dhe bibliotekat. Kjo i kishte kthyer ato në qendra multifunkionale për formimin e disa brezave, në bërthama urbane rreth të cilave u ndërtuan qytetet, në vendtakime dhe tubime ku diskutoheshin për fatet e kombit dhe merreshin vendime për mbrojtjen e atdheut.

Në kapitullin e parë të kësaj monografie autori trajton rrethanat politiko-shoqërore në Kosovë në vitet 1830-1912. Në këtë kapitull hyrës trajtohen në mënyrë të detajuar aspektet organizative, administrative, struktura etnike, fetare dhe situata politike e vilajetit të Kosovës. Kjo i shërben lexuesit për të kuptuar atmosferën dhe kontekstin historik të zhvillimit të institucioneve arsimore. Në vijim të kësaj logjike autori nuk mund të lindte pa përmendur pikat kulmore të Lëvizjes Kombëtare Shqiptare, duke nisur me Lidhjen Shqiptare të Prizrenit dhe platformën politike-arsimore që u parashtrua nga kjo organizatë; Lidhja Shqiptare e Pejës dhe aktiviteti patriotik i Haxhi Zekës për mbrojtjen e territoreve shqiptare nga ekspansioni sllav; Kuvendi i Ferizajt dhe Revolucioni Xhonturk me të cilat lëvizja për shkrimin e gjuhës shqipe dhe arsimin kombëtar hynë në një fazë tjetër të rëndësishme; Kongresi i Manastirit dhe sanksionimi i shkrimit të gjuhës shqipe me germa latine; Kryengritja e Kosovës e vitit 1910, e cila shënon fazën konfrontuese shqiptaro-turke në pragun e pavarësisë etj.

Në kapitullin e dytë autori shqyrton në mënyrë të detajuar organizimin e sistemit arsimor osman në vilajetin e Kosovës. Këtu, ai nuk lë pa përfshirë kurset e nivelit të ulët siç ishin mektebet, shkollat fillore dhe ato të ciklit të ndërmjetëm, shkollat e mesme të larta (idadijet) dhe shkollat e larta pedagogjike. Në këtë monografi trajtohen për herë të parë në mënyrë të detajuar programet e këtyre shkollave, tekstet, mësuesit dhe nxënësit sipas vendndodhjes së tyre. Kjo shënon një risi në hulumtimet e deritanishme, pasi në literaturën e botuar ato trajtoheshin përgjithësisht pa hyrë në analiza dhe deduksione. Ilustrimi i disa prej tyre me foto para shkatërrimit apo në gjendjen e tanishme përbën një dokument të rëndësishëm vizual, duke e ndihmuar lexuesin të orientohet më saktë për aspektin arkitektonik, historik dhe të trashëgimisë kulturore. Për të gjitha këto informacione autori ka përdorur një sërë burimesh relevante, shqiptare dhe të huaja, duke e pasuruar me seriozitet bibliografinë e letrave shqipe.

Në kapitullin e tretë autori ka marrë në shqyrtim një nga institucionet më të rëndësishme të kohës, jo vetëm në trojet shqiptare, por në mbarë Perandorinë

Osmane, medresetë. Ai ka shqyrtuar me kujdes zhvillimin e tyre historik në hapësirën shqiptare që nga medreseja e parë deri tek ato të periudhës së fundit. Nga hulumtimi i realizuar autori trajton rast pas rasti sipas qyteteve të gjitha medresetë. Ai flet për ndikimin që ato kanë patur në jetën sociale dhe kulturore të popullit shqiptar; për emancipimin e tyre fetar dhe kombëtar. Dokumentimi i tyre shënon një arritje tjetër. Në vijim të kësaj tradite ai nuk mund të lindte jashtë bibliotekat. Tashmë na vërtetohet plotësisht se ekzistenca e tyre në hapësirën shqiptare ka qenë një fakt i pamohueshëm. Bibliotekat ishin të vendosura kryesisht pranë xhamive dhe institucioneve arsimore, në qendrat e qyteteve, duke i dhënë jetës urbane tonin intelektual. Margjinalizimi që i është bërë këtyre bibliotekave dhe literaturës së tyre, vinte për shkak të gjuhëve orientale dhe natyrës së tyre islame. Lokalizimi dhe informacionet për ekzistencën e tyre e kanë pasuruar këtë studim. Por nga ana tjetër ka ndihmuar edhe hulumtuesit e ardhshëm me të dhëna për një histori më të plotë të bibliotekave në trojet shqiptare gjatë sundimit osman.

Në kapitullin e katërt autori ka trajtuar veprimtarinë e shkollave katolike. Ky kapitull e ka kompletuar monografinë me informacionin dhe analizën e domosdoshme pa të cilën nuk do të ishte e mundur të kuptoje trajektoren e zhvillimit të institucioneve arsimore në vilajetin e Kosovës. Por, nga ana tjetër ky është një obligim sa moral aq dhe shkencor, duke kapërcyer paragjykimet që rëndom konstatohen në disa studime. Populli shqiptar përbëhet nga disa besime fetare dhe shkollat e shek.XIX ishte në natyrën e tyre që të ishin të ndara sipas përkatësisë religjioze. Prandaj të lihej jashtë e gjithë kjo gamë e gjerë e institucioneve arsimore katolike do të ishte problem më vete. Këto shkolla janë trajtuar me kujdes sipas përhapjes së tyre gjeografike, e cila përkon me popullsinë shqiptare të besimit katolik.

Në shtojcën e këtij studimi autori trajton shkurtimisht institucionet arsimore serbe në vilajetin e Kosovës. Ai ka parashtruar me kujdes dhe në mënyrë të dokumentuar objektivat që këto institucione kishin në prapaskenë.

Në tërësinë e saj kjo monografi shkencore shënon një kontribut për historinë e arsimit dhe mendimit pedagogjik shqiptar. Ajo ofron informacion të bollshëm për lexuesin dhe studiuesit e ardhshëm, që do ta çojnë më tej punën kërkimore shkencore. Burimet dhe literatura tregojnë qartë se autori është përpjekur të filtrojë të gjitha arritjet e deritanishme brenda dhe jashtë vendit.

Duke i uruar suksese të mëtejshme në veprimtarinë e tij studimore, si përfundim dua të falënderoj autorin për një punë kaq të mundimshme, në një kohë kur kushtet materiale dhe financiare të historianëve shqiptarë as që nuk krahasohen për nga modestia me ato të kolegëve të tyre fqinjë, pa i përmendur fare ata europianë.

Hasan BELLO

